tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 5 1 2006

Wim Ruitenbeek
Foto's: Bert Pijs

Nachtvlinders

Op stap met Rineke Gronert en Peter

Al 16 jaar inventariseren Rineke Gronert en Peter Spannenburg nachtvlinders in de omgeving van Petten. Hoe gaat dat en wat levert het op? De redactie mocht een keer mee om er verslag van te doen.

Peter Spannenburg en Rineke Gronert.

Spikkelspanner, appeltak, eenstaart, kroonvogeltje, stofuil, goudvenstertje, beertje en worteluil. Zoals wel vaker met de namen van plant- of diergroepen: als je er een aantal achter elkaar zet, wordt het vanzelf poëzie, in ieder geval als je er voor het eerst kennis van neemt. Dat laatste overkwam mij toen ik op stap ging met Rineke Gronert en Peter Spannenburg, om nachtvlinders te gaan inventariseren in het Pettemerbos, in de duinen pal ten noorden van Petten. Door de regenachtige en kille zomer van 2005 had het lang geduurd voor we een afspraak konden maken, maar 3 september was het dan toch zover. Rineke en Peter gingen nachtvlinders vangen met een lamp en ik mocht mee om er over te schrijven.

Rineke is een enthousiaste amateur-entomoloog en Peter is een bioloog die ook in zijn vrije tijd nog aan natuuronderzoek doet. Beiden wonen in Petten en hebben zich tot taak gesteld de nachtvlinderfauna van het gebied van Camperduin tot en met het Pettemerbos en tussen de Hondsbossche Zeewering en het Noord-hollands Kanaal in beeld te brengen.

Bruine eenstaart, Drepana curvatula *op het laken.*

Methode van werken

Het inventariseren van nachtvlinders vergt nogal wat organisatie, dus het ligt voor de hand het vooral te doen op avonden die de kans geven zoveel mogelijk vlinders onder ogen te krijgen. Daarvoor moet het niet te hard waaien (hooguit 2B), droog en niet te koud zijn. 'Hoe zwoeler hoe beter', zegt Rineke. 3 September voldeed dus aan die criteria. Rond een uur of negen zou het donker zijn en voor die tijd werd de vanginstallatie opgezet. Die bestaat uit een verticaal gespannen, wit laken van ongeveer 1,5 x 1,5 meter met daarboven een felle HPL-lamp (met onder andere ultraviolet licht). De stroom voor de lamp wordt geleverd door een aggregaat. Dat staat aan een lang snoer zo ver mogelijk weg, zodat we weinig last hebben van de onvermijdelijke herrie die dat ding produceert. Zoals iedereen weet, komen nachtvlinders en vele andere insecten 's nachts op lichtbronnen af. Het is nog niet verklaard waarom, wel is duidelijk dat ze door licht gedesoriënteerd raken. Ze raken versuft en gaan bijvoorbeeld langdurig op het laken zitten of ze raken verdwaasd en blijven stuurloos rond de lichtbron vliegen. In het eerste geval zijn ze goed te bekijken, in het laatste geval zijn ze meestal eenvoudig te vangen. Bij determinatieproblemen worden de vlinders sowieso gevangen. Het vraagt enige behendigheid, maar moeilijk is het niet om een potje op de vlinders te zetten, waar dan snel een deksel onder geschoven moet

in Petten

Spannenburg

● *Klaverblaadje,* Macaria notata.

worden. Gevangen vlinders gaan mee naar huis, om ze aldaar in alle rust en bij goed licht te determineren. Soms komen er ook dan twijfelgevallen voor. Die worden gefotografeerd en de foto's worden opgestuurd naar Rob de Vos, entomoloog van de Universiteit van Amsterdam, die op basis van de foto's voor een definitieve determinatie zorgt. De vlinders die gedetermineerd of gefotografeerd zijn worden vervolgens weer los gelaten, op de vangstplek. Rineke en Peter willen niet dat er vlinders onnodig gedood worden. Dat zou toch kunnen gebeuren met verdwaasde vlinders die nog wel eens voor het verticale doek op de grond belanden, waar ze gemakkelijk vertrapt kunnen worden. Daarom hebben ze voor het verticale laken nog een laken op de grond gelegd, dat deze vlinders zichtbaar maakt, wat voorkomt dat iemand er per ongeluk op gaat staan.

Een aanvullende vangtechniek bestaat uit het smeren van stroop, vermengd met rum, die op boomstammen, bijvoorkeur van eiken gesmeerd wordt. De geur lokt vlinders, die dan ook weer op eenvoudige wijze te vangen zijn. Deze avond werkte dit middel niet. Waarschijnlijk roken de vlinders nog genoeg nectar om zich niet door surrogaat te laten verleiden. Deze techniek is wel het belangrijkste vangmiddel in najaar en herfst, als er veel minder nectar in de natuur voorhanden is. Overigens is men het er nog niet over eens welk recept voor de stroop het beste werkt. Voorlopig werkt iedere vlinderaar met zijn eigen recept, waar hij of zij natuurlijk heilig in gelooft. Zo wordt stroop niet alleen met rum gemengd, maar ook wel met bier of wijn.

Uit Nederland zijn meer dan 2000 soorten nachtvlinders bekend

Rineke Gronert en Peter Spannenburg doen dit onderzoek al zestien jaar, vanaf 1989, gemiddeld 5 à 6 keer per zomer en dan nog 2 à 3 keer met stroop in najaar en winter. Ze vangen op verschillende plaatsen in het beschreven gebied in verschillende biotopen, ook in het poldergebied.

Determinatieproblemen

Er zijn veel meer nachtvlinders dan dagvlinders. Vrijwel alle nachtvlinders vliegen 's nachts, maar ruim honderd soorten zijn ook overdag actief: de dag-actieve nachtvlinders. Alle nachtvlinders zijn van dagvlinders te onderscheiden door de vorm van de sprieten of 'antennes' op hun kop (dagvlinders hebben altijd een verdikte 'knop' aan het einde van de antennes, nachtvlinders hebben dat nooit). Volgens de web-site van de Vlinderstichting komen er in Europa meer dan 10.000 soorten nachtvlinders voor. Uit Nederland zijn er meer dan 2000 bekend, waarvan ongeveer 1300 behoren tot de zogenaamde kleine vlinders (microlepidoptera of 'micro's'). De overige soorten worden vaak samengevat onder de term 'macro's': de grote nachtvlinders.

De micro's leveren de grootste determinatieproblemen op. Ze zijn dikwijls erg klein. In sommige groepen lijken de soorten veel op elkaar en ze zijn vaak alleen onder een microscoop op grond van hun genitaliën te determineren. Dat geldt bij uitstek voor de zogenaamde 'supermicro's', de bladmineerders, waarvan de rupsjes gangen graven in bladeren. Hun imago's zijn slechts enkele millimeters groot. Veel soorten binnen de familie van de Pyralidae zijn daarentegen verhoudingsgewijs vrij groot en goed herkenbaar, ook in het veld. Peter neemt de micro's voor zijn rekening. Hij heeft op zijn ➤

● *Koperuil,* Diachrysia chrysitis juncta

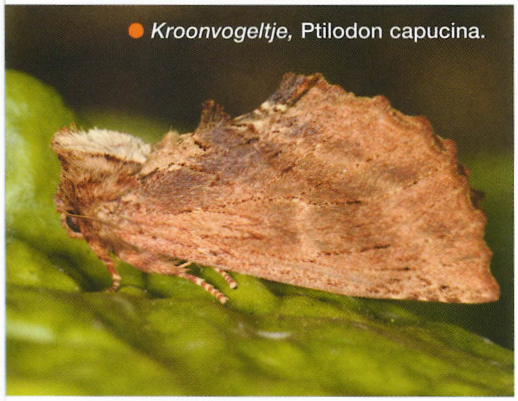

● *Kroonvogeltje,* Ptilodon capucina.

● *Zwartvlekdwergspanner,* Eupithecia centaureata.

werk de noodzakelijke faciliteiten tot zijn beschikking om de diertjes te kunnen determineren en de gevangen exemplaren komen op wetenschappelijk verantwoorde wijze terecht in een collectie die Peter en Rineke voorlopig gebruiken als vergelijkingsmateriaal bij het determineren. Overigens kunnen mineerders tegenwoordig ook dikwijls gedetermineerd worden op grond van de gangen die hun larven graven in het bladmoes (zie kadertekst).

Minder problemen geven de macro's, wat niet wil zeggen dat hun determinatie eenvoudig is. Er zijn in Nederland ongeveer 700 soorten en vele lijken erg op elkaar. Determinatieproblemen worden nog groter bij afgevlogen exemplaren. Soms zijn bij oudere vlinders de schubben op de vleugels zodanig afgesleten, dat de kenmerkende kleuren en vormen nog maar met moeite te herkennen zijn. In het veld determineren Rineke en Peter minder bekende soorten zo mogelijk met behulp van twee Engelse veldgidsen (zie kadertekst).

Resultaten

Peter en Rineke vingen op de avond van 3 september tussen 21.00 en 24.00 uur 42 exemplaren van 21 verschillende macrosoorten en één direct te determineren micro (zie tabel). Het totaal aantal gevangen micro's bedroeg 19, verdeeld over 15 soorten (voornamelijk bladrollers). Beslist geen topavond, vonden ze. Mogelijk vielen de resultaten deze avond wat tegen door het late tijdstip in het seizoen. Niettemin was er één soort bij die ze rond Petten nog niet eerder hadden gevangen: de Turkse uil *Chrysodeixis chalcites*, een trekvlinder die nog tamelijk onbekend is en nog niet vermeld staat in de boeken over Nederlandse trekvlinders van Lempke en De Vos (zie kadertekst). Navraag bij Rob de Vos leert dat deze trekvlinder langzaam oprukt naar het noorden. De soort wordt veel meegevoerd met planten uit het zuiden. Het is inmiddels echter duidelijk dat de soort ook op eigen kracht naar onze regio migreert.
De fraaie, lichtgele hagedoornvlinder was veruit de talrijkste soort,

● *Alle op naam gebrachte nachtvlinders die 3 september 2005 tussen 21.00 en 24.00 uur in het Pettemerbos zijn gevangen.*

Nederlandse naam	wetenschappelijke naam	aantal
micro's		
geen Ned. naam (een Pyralidae)	*Pleuroptya ruralis*	1
macro's		
dennenpijlstaart	*Sphinx pinastri*	1
bruine eenstaart	*Drepana curvatula*	1
klaverblaadje	*Macaria notata*	1
hagedoornvlinder	*Opisthograptis luteolata*	12
taxusspikkelspanner	*Peribatodes rhomboidaria*	1
appeltak	*Campaea margaritata*	3
gestippelde oogspanner	*Cyclophora punctaria*	1
vlekstipspanner	*Idaea dimidiata*	1
gewone bandspanner	*Epirrhoe alternata*	1
blauwbandspanner	*Cosmorhoe ocellata*	1
zwartvlekdwergspanner	*Eupithecia centaureata*	1
smalvleugeldwergspanner	*Eupithecia nanata*	2
kroonvogeltje	*Ptilodon capucina*	1
goudvenstertje	*Plusia festucae*	1
turkse uil	*Chrysodeixis chalcites*	1
zuidelijke stofuil	*Hoplodrina ambigua*	1
geelvleugeluil	*Thalpophila matura*	5
gewone breedvleugeluil	*Diarsia rubi*	1
koperuil	*Diachrysia chrysitis*	1
open-breedband huismoeder	*Noctua janthe*	2
bonte worteluil	*Agrotis vestigialis*	2
glad beertje	*Eilema griseola*	1

● *Geelvleugeluil,* Thalpophila matura *op het laken.*

de finaal afgevlogen dennenpijlstaart verreweg de grootste.
Tot nu toe vonden Rineke en Peter in de omgeving van Petten ongeveer 320 macro's. Jaarlijks komen daar nog 6 à 7 nieuwe soorten bij. Tot en met 2004 konden ongeveer 300 micro's op naam gebracht worden. De micro's van 2005 zijn nog niet gedetermineerd.

'Over het algemeen is er veel overlap tussen de verschillende vanglocaties', zegt Peter Spannenburg, 'omdat we meestal vangen in de buurt van bosschages waar veel vlinders huizen. Soorten die op bomen leven vangen we vaak niet alleen in het Pettemerbos, maar ook langs bosranden, in de duinen, en bij houtwallen bij de twee campings. Toch zijn er bossoorten die we alleen in het Pettemerbos vangen, omdat ze afhankelijk zijn van naaldbomen, zoals de dennenpijlstaart en de dennenuil *(Panolis flammea)*. Andere soorten die we alleen in het Pettemerbos aangetroffen hebben, zijn de kleine wapendrager *(Clostera anachoreta)*, de brandvlerkvlinder *(Pheosia tremula)*, en het zwart beertje *(Atolmis rubricollis)* die vooral op korstmos op bomen leeft.
Soorten die als waardplant grassen hebben, zoals de gelijnde grasuil *(Tholera decimalis)*, de donkere grasuil *(T. cespitis)* en een aantal Mythimna-soorten vangen we hoofdzakelijk in open terrein, zoals bij camping De Watersnip en in de bebouwde kom waar veel gras aanwezig is. De gestippelde rietboorder *(Archanara geminipuncta)* hebben we alleen gevangen in de buurt van rietland bij camping Hoenderhave. Andere soorten hebben we uitsluitend in de buurt van water (sloten) gevangen in de duinen en bij camping De Watersnip, zoals de gele lisboorder *(Celaena leucostigma)*, de lisdoddeboorder *(Nonagria typhae)* en de splinterstreep *(Naenia typica)*. Spanners vangen we het meest in de buurt van bosschages. In de open polder vangen we nauwelijks spanners maar meer op grassen en riet gespecialiseerde uilen.'

Goudvenstertje, Plusia festucae.

Doel

Bij dit soort onderzoek valt nog veel nieuws te ontdekken. Het doel ervan is daarom vooral de verspreiding van soorten over Nederland in kaart te brengen. In Nederland wordt nog te kort en op te weinig plaatsen systematisch onderzoek verricht om veel te kunnen zeggen over trends in voor- of achteruitgang van soorten of over hun ecologie. Eigenlijk wordt er überhaupt pas sinds de jaren zestig systematisch naar nachtvlinders gekeken in Nederland.

Boek

Voorjaar 2007 zullen Rineke en Peter de resultaten van 16 jaar inventariseren publiceren in een boek. Alle door hen gevonden macro's zullen beschreven worden, zoveel mogelijk voorzien van foto's. Met deze uitgave in eigen beheer willen ze hun gegevens vastleggen, zodat ze voor andere onderzoekers toegankelijk zijn.
'En dat kan voor mij nog steeds het best met een boekje', zegt Rineke. Het zal slechts 7,50 gaan kosten, maar de oplage is beperkt. Hopelijk zal het ook anderen stimuleren dit soort onderzoek uit te gaan voeren, want er valt nog veel te leren over de nachtvlinders van Noord-Holland.

Wim Ruitenbeek
Nassauplein 17
1815 GN Alkmaar
wim.ruitenbeek@planet.nl

Meer weten?

Rineke en Peter hanteren Bernard Skinner, Moths of the British Isles voor de determinatie van de macro's en Barry Goater, British Pyralid Moths. A guide to their identification, voor de determinatie van de Pyralidae. Beide boeken zijn helaas Engels. Een goede Nederlandse gids ontbreekt nog. Van de tekst van Skinner is een Nederlandse bewerking van Wim Koopman beschikbaar via de site www.vlinder-net.nl, maar wie de kleurplaten erbij wil hebben, zal het Engelse boek moeten kopen.
Er bestaat wel relevante Nederlandse literatuur over trekvlinders: B.J. Lempke 1972, De Nederlandse Trekvlinders, (2e druk) en Rob de Vos (1992), Handleiding bij het waarnemen en registreren van Nederlandse trekvlinders.
Voor het determineren van bladmineerders op basis van de gangen die hun larven graven in het bladmoes is de web-site www.bladmineerders.nl erg nuttig.

Voor verdere informatie over alle vlinders en libellen, zie de web-site van de Vlinderstichting: www.vlinderstichting.nl.